

Obrazovni program Centra za ženske studije: izlaz iz binarnosti podjarmljivanja

Jedna od temeljnih odrednica učenja je »nastupanje relativno trajnih promjena u ponašanju koje nastaju kao posljedica iskustva pojedinaca«. ¹ Sa svakom novom iteracijom učenje će, dakle, transformirati učenika, no što se događa s onime što se uči?

Naš europski model obrazovanja po tom je pitanju prilično jasno pozicioniran, tretirajući znanje kao kakav objektivni totalitet koji je u trenutku prenošenja već dovršen i konačan. Odavde proizlaze i napetosti između srednjestrujaškog akademskog diskursa i kritički osviještenog aktivizma, ustrajnog u mijenjanju one iste stvarnosti čije je ovo prethodno okoštala artikulacija. Ta tenzija posebno je očigledna u ženskom pokretu, napose njegovoj sistematizaciji kroz rodne studije; Filozofkinja Rosi Braidotti, kako prenose Potkonjak, Arsenijević, Demiragić i Petrović u radu *Između politike pokreta i politike znanja*, ističe da se ženski studiji javljaju kao »akademsko krilo ženskog pokreta s društvenom i političkom agendom, željom za društvenom transformacijom čime je narušen koncept akademije kao generatora objektivnog znanja. Poimanje znanosti kao političkog diskursa, odnosno upućivanje na akademiju kao instituciju koja odašilje politički poželjne reprezentacije, u slučaju institucionalizacije ženskih/rodnih studija odredilo je njihovo djelovanje kao kritičko-političko i suprotstavilo ih je dotadašnjoj akademskoj paradigmi i institucionalnoj objektivnosti akademije.«²

Socijalna mobilizacija znanja utoliko komplementira proces otpočet individualnim učenjem, jer tamo gdje jedno mijenja pojedinca, drugo mijenja društvo, tako da zajedno, u gotovo dijalektičkom sjedinjenju, razrješavaju međusobnu napetost i počinju se (kao što, doista, oduvijek i jesu) uzajamno izgrađivati.

Ženski studiji nalaze se na sjecištu ovih dvaju pristupa; na (opreznom) tragu drugovalne feminističke krilatice »osobno je političko«, lako bismo ih mogli opisati kao stanovitu feminističku terapiju koja potiče na društveni angažman.

Upravo bi se tim riječima mogao dočarati obrazovni program Centra za ženske studije, kao i sam razlog njegova postojanja (i cvjetanja) na margini sveučilišnog sustava.

¹ »Učenje«. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021, <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62928> (pristupljeno 29. rujna 2023).

² Sanja Potkonjak, Damir Arsenijević, Ajla Demiragić, Jelena Petrović, »Između politike pokreta i politike znanja: feminizam i ženski/rodni studiji u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Sloveniji«, *Studia Ethnologica Croatica* 20 (1/2008), pp. 60–61.

Osnovan 1995. godine u jeku poratne konfuzije, Centar za ženske studije s jedne je strane predstavljao jedinstvenu zajednicu učenja, a s druge strane i mjesto pokrivanja određenih socijalnih potreba svojih članica, svojevrsnu civilnu inicijativu koja je u to doba jedvitog pomaljanja građanskog društva na razini državnih tijela bila gotovo nepostojeća.³ Tako je, ističe jedna od osnivačica Željka Jelavić,⁴ u okviru Centra bilo organizirano i čuvanje djece kako bi sve sudionice mogle pristupati predavanjima u popodnevnom satima.

Ipak, Centar je prije svega zamišljen kao jedinstvena izdavačka, istraživačka i umjetnička platforma namijenjena interdisciplinarnom educiranju žena. Obrazovanje je, kazuje nam Jelavić u jednom od uvodnih predavanja ovogodišnjeg programa Ženskih studija, bilo shvaćeno kao središte promjene, koje će već i dinamikom između predavačica i polaznica, razmještajem u predavaoni i korištenim jezikom odudarati od rigidnih fakultetskih hijerarhija. U tim poslijeratnim godinama sastajale su se tako u Etnografskom muzeju liječnice, pravnice, umjetnice, umirovljenice, studentice, majke i kćeri, žene najrazličitijih pozadina i životne dobi kako bi, među ostalim i kroz transgeneracijski prijenos znanja nezamisliv u akademskom okružju,⁵ učile o rodu, spolu, seksualnosti, identitetima, proizvodnji nasilja, nacionalizmu, patrijarhatu i uopće feminističkoj epistemologiji.⁶

Teoretičarka Biljana Kašić, također jedna ključnih akterica u pokretanju Centra, naglašava kako prostor ženskog spoznavanja mora počinjati od svjesne subjektivnosti, odnosno svijesti o sebi kao ženi, i o ženi kao spoznajnom subjektu⁷; ova izrazito introspektivna pozicija vodi svojevrsnoj dekonstrukciji postojećeg, na objektivnost pretendirajućeg znanja, time spajajući ono kontemplativno s političkim i društvenim.

Očekivano je stoga da će se takvo »orodnjeno znanje« razvijati onkraj institucija, premda su rodni studiji još 2009. godine uvršteni u Pravilnik o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama kao zasebno interdisciplinarno polje.⁸ Međutim, usprkos brojnim prethodnim naporima, tek je

³ Potkonjak, Arsenijević, Demiragić, Petrović, »Između politike pokreta i politike znanja: feminizam i ženski/rodni studiji u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Sloveniji«, p. 64.

⁴ Željka Jelavić, *Obrazovanje za promjene: teorije i aktivizam* (Centar za ženske studije, 14. studenoga 2022).

⁵ Ibid.

⁶ Biljana Kašić, Jasminka Pešut, Juliette Janušić, Valerija Barada, *Institucionalizacija Ženskih studija u Hrvatskoj – akcijsko istraživanje* (Zagreb: Centar za ženske studije, 2003), p. 9.

⁷ Biljana Kašić, *Feministička učionica – o spoznavanju, imaginiranju, savezništvu i otporu* (2021).

⁸ Nacionalno vijeće za znanost, »Pravilnik o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama«, *Narodne novine* (2009), https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_09_118_2929.html (pristupljeno 28. rujna 2023).

ove godine izglasan diplomski program Rodnih studija na Vijeću Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Nesumnjivo dočekana s velikim zadovoljstvom, ova će vijest možda ponuditi i izlaz iz dvojbe koja je dugo prožimala ženskostudijsko mišljenje (premda joj je do sada ishod bio prisilno izazvan), a svodi se na sljedeće pitanje: treba li pristati na depolitiziranost, pa čak i sterilnost akademije u korist metodičke izgradnje znanja i poznanstvljenja sama predmeta, ili se pak time previše doводи u opasnost emancipacijski i revolucionarni potencijal ženskoga pokreta?⁹

Bijeg iz ove dileme ukazuje se već u preformulaciji navedenog pitanja: prije negoli promišljati o načinima na koje bi akademski kontekst mogao promijeniti ženske studije, valja prepoznati transformativnu snagu koju bi ženski studiji mogli unijeti u akademski kontekst.

Kao polaznica ovogodišnjeg obrazovnog programa Centra, imala sam prilike iz prve ruke posvjedočiti razmjeru te snage. Epidemiološke mjere i dalje su nalagale mrežno izvođenje nastave, no ono što se izgubilo nedostatkom interakcije uživo nadoknadilo se raznovrsnošću glasova koji su se predavanjima priključivali iz različitih hrvatskih, ali i drugih južnoslavenskih krajeva. »Virtualizacija« programa tako ga je u neku ruku i demokratizirala, jer polaznice više nisu bile pretežito studentice iz Zagreba, nego i odvjetnice, aktivistice, arheologinje, novinarke i učiteljice iz Rijeke, Knina, Šibenika, Beograda, Sarajeva i Skopja.

Višeglasje učesnica zrcalila je i raznolikost predavačica i predavača koji su svojim specifičnim (povremeno čak i međusobno suprotstavljenim) gledištima doprinosili cjelovitoj obradi svake teme, tako da smo, primjerice, jedan dan imale prilike upoznati se s radikalnofeminističkim argumentima za ukidanje prostitucije, a sljedeći dan uroniti u istraživanja kojima se potkrepljuje stav o nužnosti njezine legalizacije.

Ovakav holizam obilježio je oba semestra programa, podijeljenog u šest modula kojima je cilj bio kako teorijski i praktično osnažiti sudionice u borbi protiv strukturne diskriminacije žena, tako i pružiti feministički odgovor na aktualne probleme u zajednici. U tom je smislu ove godine naročito značajan bio modul *Feminizam i antiratne politike*, otpočet istraživanjem veze između feminizma i antimilitarizma. Filozofkinja Rada Iveković tako je analizirala fenomen repatrijarhalizacije društva u jeku ratnih sukoba, prvenstveno onih postsocijalističkih.¹⁰ Iveković je u sklopu svojih izlaganja ukazivala i na opasnost binoma poput muško/žensko, socijalizam/kapitalizam, Istok/Zapad i sl.

⁹ Potkonjak, Arsenijević, Demiragić, Petrović, p.79.

¹⁰ Rada Iveković, *Postsocijalistički ratovi i povrat maskulinizma* (Centar za ženske studije, 26. listopada 2022).

zbog njihova reduciranja stvarnosti na dvije suprotstavljene sile od kojih jedna uvijek mora imati prednost.

Paradoksom binarnog razmišljanja mogla bi se smatrati činjenica da za opstanak vlastita identiteta ovi međusobno omraženi parnjaci trebaju jedan drugoga, ali upravo *zbog* tog svog identiteta, petrificiranog u liku jedine moguće istine, suživot postaje nemoguć. Zaglavljenost u toj antinomiji izvor je stalne borbe, koja tako postaje *vlastita* jedina-moguća-istina. Staša Zajović, autorica i aktivistica iz beogradske nevladine organizacije *Žene u crnom*, u ovom načelu vidi i srž patrijarhata kao takva; on nije, drži Zajović, određen tek privilegiranjem jednoga spola nad drugim, nego privilegiranjem vlastita glasa da govori za drugoga, da nad njime dominira i nameće mu *svoju* jedinu-moguću-istinu.¹¹

Odatle slijedi zanimljivo pitanje: ako tim istim glasom zbore različiti ljudi, postaje li on manje nasilan? U kontekstu rasprave o militarizmu, to pitanje zvuči ovako: je li emancipatorno da žene odlaze u vojsku? Kada bismo slijedili liniju Stašine argumentacije, rekli bismo da se ženska borba nipošto ne razrješava kvantitativnim izjednačavanjem, jer ono ne čini ništa po pitanju nadilaženja opasnih i destruktivnih binoma koji, kako poentira teologinja Ana Raffai, opstaju na simplističkoj ideologiji sigurnosti, opravdavajući naoružavanje kako bi se osigurao mir. Rat, dakle, nije neko suštinski *muško* područje koje žene trebaju osvojiti, nego proizvod društveno-ekonomsko-kulturne piramide izgrađene na pravu jačega. Iz predavanja u predavanje, diskusije u diskusiju težio se promišljati, iznalaziti i osnaživati *treći* put, put ženske potrage za drukčijim postavkama života.

Usporedo s nastavnim blokom *Feminističke teorije i koncepti*, posvećenom upoznavanju s teorijskim korpusom, baštinom i pojmovnom osnovom feminističkih pokreta, izvodio se i modul *Zelene politike, rad i ekonomija iz feminističke perspektive*. Kroz njega su arheolog i povjesničar Goran Đurđević te etnologinja Suzana Marjanić približavali ekofeminističku viziju toga trećega puta, koja reinterpretira i proširuje koncept potlačenosti primjenjujući ga i na životinjski svijet; baš kao i skupinama marginaliziranima radi svoga spola, roda, seksualnosti, rase, religije i sl., i životinjskim bićima se pod patrijarhalnim androcentrizmom uskraćuje pravo na vlastitu istinu.

No, usprkos tome što dodiruje brojne druge discipline, ekofeminizam je vrlo slabo zastupljen u zelenim, ali i u rodnim studijima, zbog čega odluka da mu se (i to ne po prvi put) posveti šest susreta unutar programa govori o prepoznavanju njegove rastuće važnosti.¹² Unatoč teorijskim prijemima među

¹¹ Staša Zajović, *Feministički antimilitarizam* (Centar za ženske studije, 31. listopada 2022).

¹² Goran Đurđević, *Uvod u ekofeminizam: ekofeminizam ili ekofeminizmi?* (Centar za ženske studije, 21. studenoga 2022).

ekofeministicama i ekofeministima, spajanje ekologije i feminizma, pa čak i kada zapada u rodni esencijalizam (o čemu su sudionice imale prilike detaljno raspravljati na sesijama), može dati vrijedne smjernice za osmišljavanje održive, nenasilne i inkluzivne egzistencije kadre nadići mentalitet podjarmljivanja koji uništava i ljude i prirodu.

Posebno jaku sponu između opresije žena i degradacije prirode nalazimo u tjelesnoj eksploataciji. Primorane iznova i iznova zahtijevati autonomiju nad vlastitim tijelom, ženama je daleko lakše nego muškarcima solidarizirati se s drugim bićima, poput životinja, koja se okrutno izrabljuju isključivo zbog mesa. Društvena kontrola nad ženskim tijelom seže toliko duboko da se stanje njegove suprotnosti doima kao nešto sasvim novo i nepoznato. Najveći kamen spoticanja zadan je problematikom reprodukcije, obuhvaćenom ciklusom *Seksualnost, reprodukcija i politike tijela*. Sociologinja Branka Galić naglašava da reprodukcija nije isključivo intimna i biološka stvar, već političko pitanje koje se svakoj novoj generaciji žena iznova nameće kao izazov. Istraživanja na nacionalnim uzorcima reprezentativne populacije iz 2004. godine te 2009. godine¹³ pokazuju da se u Hrvatskoj glavna uloga žene i dalje reducira na taj aspekt, a podržava ga niz patronizirajućih institucija i praksi koje ženu uporno svode na skrbnicu i roditelju, a koje se detaljnije razmatraju i u modulu *Ljudska prava žena*.

Utvrđivanje trećega puta pokazuje se tako kao vrlo osoban i introspektivan proces; da bi se zaista preobrazio patrijarhalan model života, potrebno je iznaći reprezentacije ženskoga iskustva¹⁴ koje izmiču štetnim rodnim stereotipima i potvrđuju žene kao punokrvne *osobe*. Njihov kreativan izraz tematiziran je posljednjim slijedom predavanja, naslovljenim *Žene i umjetnički rad*. I prikladno je da nakon mjeseci bogaćenja feminističke alatnice pristupnica čitava priča završi s umjetnošću. Nijedna druga djelatnost neće toliko autentično spojiti ono osobno i angažirano, pružajući čak i intimističkom izražaju političku važnost; dok u tržišnoj i ratnoj mašineriji sama zastupljenost žena nije po sebi ispunjena kolektivnim značajem, u umjetnosti se individualni glasovi ne rasipaju na težnje atomiziranih jedinki, nego, dapače, imaju snagu umrežavanja i povezivanja. Uzmimo projekt *Od5Do95*, multimedijalni pothvat umjetnice Arijane Lekić-Fridrih i Andree Kaštelan o kojemu se govorilo na jednome od posljednjih susreta programa. Osmišljen u vrijeme mandata Tomislava Karamarka i jačanja

¹³ Branka Galić, »Promjena seksističkog diskursa u Hrvatskoj? Usporedba rezultata istraživanja 2004. i 2010. godine«, *Socijalna ekologija* 21 (2/2012), p. 157.

¹⁴ Rosi Braidotti, *Uneasy Transitions. Women's Studies in the European Union*, u: *Transitions, Environments, Translations. Feminism in International Politics*, Joan W. Scott, Cora Kaplan, Debra Keates (ur.) (New York – London: Routledge, 1997), p. 363.

radikalnih desnih struja, projekt je kroz imanentna ženska iskustva nastojao progovoriti o posljedicama koje diskriminacija i potencijalno oduzimanje prava ima na stvarnim ljudima. Žene najrazličitije dobi pred kamerom su pričale svoje priče na način koji je drugdje – u medijima, akademiji, a često i osobnom životu – najčešće neprisutan. Cilj je, kazuje Lekić-Fridrih,¹⁵ bio potaknuti međugeneracijski dijalog o dragocjenim životnim lekcijama koje se uglavnom prenose unutar četiri zida.

Centar za ženske studije svojim je dvosemestralnim programom strpljivo upoznao polaznice s njihovim pravima i baštinom te ih poticao na preispitivanje prevladavajućih vrijednosnih sustava. Međutim, kroz diskusije i radionice polaznicama je dan i prostor da subjektiviraju izložene sadržaje, da, poput žena iz projekta *Od5Do95*, verbaliziraju odjek koji oni imaju baš za njih. Krajnji ishod nije bilo nekakvo hiperindividualističko lomljenje znanja na nepregledne krhotine, već osvještavanje toga da se osobno i političko mogu i moraju sukonstituirati. I to je, rekla bih, ono što predstavlja orodnjenu spoznaju.

Nika Šintić

¹⁵ Arijana Lekić-Fridrih, *Od5Do95* (Centar za ženske studije, 31. svibnja 2023).